

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

BATMAN AKADEMİ DERGİSİ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2619-9114

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı:2

Aralık-2021

MAKALE BİLGİLERİ

**Ca'ferilerin Müvessak Hadis Anlayışı Hakkında
Bazı Tespit ve Değerlendirmeler**

**Some Determination And Consideration About
Ja'Ferîs Understanding Of The Muwassakh Hadith**

YAZAR

Tahsin KAZAN

Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
tkazan12@hotmail.com Orcid: 0000-0002-7675-9000

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi
Makale Geliş Tarihi: 15.10.2021
Makale Kabul Tarihi: 27.11.2021
Sayfa Aralığı: 281-301

Öz: Şîa üst kavram olup altında birden fazla mezhep bulunmaktadır. Ehl-i sünnet'ten sonra en fazla müntesibi bulunan ekol; Ca'feriyye/İsnaaşarriyye/İmâmiyye koludur. İstisnalar olmakla birlikte tüm Müslümanlar, hadisleri dînin ikinci kaynağı olarak kabul etmektedirler. Hadîs noktasında bu mezhebe mensup âlimler, ahbârî ve usûlî olmak üzere iki sınıfta mütalaa edilmektedir. Ahbârîler haberleri hiçbir tenkide tabi tutmadan olduğu gibi kabul ederler. Ehl-i sünnette zâhîrî ekolü gibi bir anlayışı benimserler. Câ'ferî/İmâmî âlimler hadisleri; sıhhat açısından sahîh, hasen, müvessak ve zayıf olmak üzere dörtlü taksime tabi tutmaktadırlar. Hadîsin bu kısımlarından biri de müvessak hadîstir ki, Ehl-i sünnet bir diğer tabirle Câ'ferî olmayan kanallarla gelen rivâyetlerdir. Bu çalışmada Şîa'nun hadisleri hüküm açısından taksimi ve bu taksim bir nevi olan müvessak hadîs ve kısımları ele alınacaktır. Ayrıca müvessak hadîs ile kavî hadîs arasındaki münasebet de tahlil edilecektir. Her ne kadar Şîa, Ehl- beyt dışındaki râvilerden gelen rivâyetlere karşı ihtiyatlı bir tavır ortaya koymuşsa da bütünüyle redd anlayışını benimseyip benimsemedikleri belirlenecektir. Şîa'nun muhaliflerden gelen rivâyetler konusunda geliştirdikleri bu anlayışın Müslümanlar arasında derinleşen ihtilafın çözümünde bir katkısının olup olmayacağı tahlil edilmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Şîa, Ca'ferî, Müvessak, Kavî.

Abstract: The shi'a is a superior notion and has got more than one sect. After the sunna sect, it is the most common one that is called as Ja'fariyya/ Ithnâ 'ashariyya/Imâmiyya. Although there are exceptions, all the Muslims regard the hadiths as the second source of religion. The followers of the sects in point of the hadith consist two groups as the Akhbârism and Usûlism. Akhbaris accept the news as it is without any criticism. Ahl as-sunnat adopt an understanding like the apparent school. The philosophers of Ja'farî sect regard the hadiths in four groups as the sahîh (authentic hasan (good), muwassakh and da'if (weak). One of the parts of these hadiths is the muwassakh hadith which comes from the sunna and other sources except for the Ja'farî sect. In this study, we will deal with the division of the shi'a hadiths in view of judgement and we'll also touch on the muwassakh hadith that is a part of this division. Although the Shia showed a cautious attitude towards the narrations from the narrators other than the Ahl al-Bayt, it will be determined whether they completely adopted the concept of rejection. Apart from this, we are going to address the connection between muwassakh hadith and kavi hadith. We will try to analyse whether the sentiment arosen by the rumors of Shi'a opponents has anything to do with the controversy growing among Muslims.

Keywords: Hadith, Shia, Ja'fariyya, Muwassakh, Qawî.

Giriş

İslâm coğrafyası, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra fetihlerle genişledi. Araplar dışında birçok etnik unsurdan insanlar bu yeni dine girdiler. Elbette bunlar sahip oldukları anlayış ve kültürlerini de İslâm'ın öğretisi içerisinde yeni bir renkle taşıdılar. Zamanla kendi doktrinini oluşturan Şîa mezhebi, imâmet ve velâyeti esas almıştır. Nitekim imâmların masumiyet düşüncesi, bu mezhebin nazariyet boyutunu oluşturmuştur. On iki imamın sözlerini tenkit etmeksizin tıpkı Hz. Peygamber'in hadîsleri gibi gören mezkûr mezhep müntesipleri, tüm dinî okumalarını imâmet nazariyesi üzerine bina etmiştir.

Şîa, Ehl-i sünnet için 'âmme, kendileri için hassa ismini uygun görmüştür.¹ Şîa'nın hadîslere bakışını net ortaya koymak için Müslümanların çoğunluğunu oluşturan Ehl-i sünnet kavramını açıklamakta fayda vardır. Ehl-i sünnet izafî terkip olup ehl ve sünnet sözcüklerinden müteşekkildir. Sünnet, sözlükte iyi veya kötü olsun takip edilen yol demektir.² Bazı lügat âlimleri ise sünneti; doğru ve iyi yola tahsis etmişlerdir.³ Mezhepler tarihi açısından Ehl-i sünnet, Hz. Peygamber'in tatbikatının ruhunu benimseyerek onun zihniyeti doğrultusunda hareket eden çoğunluktur.⁴ Bir başka

¹ Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, (İstanbul: Klasik, 2017), 49-50.

² Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-urûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (Mısır: Dâru'l-Hidâye, ts.), 35/230.

³ Zebîdî, *Tâcü'l-urûs*, 35/231.

⁴ Hasan Onat-Sönmez Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 44.

ifade ile sünnet dışında başka ismi olmayan zümredir.⁵ Diğer bir tarifte de; Hz. Peygamber'in sünnetini ve sahabenin her türlü kuşkudan arınmış saf din anlayışını benimseyenlerdir.⁶ Bu tesmiye Ehl-i sünnetin de benimsediği bir isimlendirmedir.

Şîa, lügatta; misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, bir kimsenin taraftarı olmak, yardımcısı olmak; ayrılmak, fırkalaşmak vb. anlamlara gelir. Mezhepler tarihi açısından Şîa şöyle tanımlanmıştır: "Teşeyyu' dilde, bir öndere, onu veli kabul ederek halisane dinî bağlarla bağlı olmaktır."⁷ Bir başka tanıma göre Şîa: "...Hz. Peygamber'in halefi olmanın, Hz. Peygamber'in ailesinin özel hakkı olduğunu düşünen ve İslâmî ilimler alanında ve kültürde Ehl-i beyt okulunu takip eden kimseleri" ifade eder.⁸

Hadîsler; Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Şîa'da da birkaç yönden tasnif edilmektedir. Râvilerin sayısı vb. hususlar bu taksimde temel faktördür. Ehl-i sünnet, hadîslerin tashihinde beş temel ilkeyi esas almaktadır. Bunlar: Sened-i muttasıl, râvilerin adil ve zabt sahibi olmaları ve rivâyetin illet-i kadîhadam hâlî olması ayrıca rivâyetin şâz olmamasıdır. Şîa bu esaslardan ilk üç şartı kabul etmekle birlikte şâz ve illetten hâlî olma şartını hadîsin sıhhati için gerekli görmemektedir. Onlara göre, senedin muttasıl olması, rivâyetin Hz. Peygam-

⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, thk. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şukayr, (Riyad: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1429/2008), 1/84.

⁶ Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb b. Hasan el-Bağdâdî, *Keşfu'l-kurbe fi vasfi ehli'l-gurbe*, thk. Tal'at b. Fuâd el-Halvânî, (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1424/2003), 319.

⁷ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 155.

⁸ Seyyid Muhammed b. Seyyid Sâdık b. Seyyid Mehdi Tabâtabâî, *eş-Şîa fi'l-İslâm*, (Beirut: Beytû'l-Kâtib, 1999), 18.

ber'e ve masum imamlara ref' edilmesi yeterlidir. Râvilerin adil olması ile de imâmet anlayışını benimseyen ve savunan râviler kastedilmektedir.

İmâmet anlayışına sahip olmayan râvilerin rivâyetini çözmek için müvessak hadîs formülü devreye sokulmuştur. Sünnî muhaddisler genelde, Şîa'nın Ehl-i beyt'e mensup olanların dışında başka kanaldan gelen hadîsleri kabul etmediklerini düşünürler.⁹ Müvessak hadîs bu iddianın doğru olmadığını bir delildir. Özellikle Ehl-i sünnet tarafından pek bilinmeyen bu hadîs türü hakkında gerçeğin araştırılıp ortaya konulması, hadîs usûl çalışmaları yapan araştırmacılara bir fikir verecektir. Ayrıca Müslümanlar arasında mezhebî ihtilafın derinleşmesine mâni' olmaya bir katkısı olacaktır.

Şurası bir hakikattir ki, Şîa /Câ'ferîler, genelde Ehl-i beyt ve kendi mezheplerine mensup olanların kanalıyla gelen hadîsleri kabul etmektedirler. Şîa, Ehl-i sünnet'in anlayışını benimseyen râvilerden gelen rivâyetler hususunda farklı bir tutum geliştirme ihtiyacına binaen ara formül olarak müvessak hadîsi ortaya atmıştır. Ayrıca içtihad yapmak için Sünnî anlayışa sahip râvilerin rivâyetlerini bilmenin şart olduğunun belirtilmesi bu isimle zikredilen hadîsleri öğrenmenin önemini ortaya koymaktadır.¹⁰ Bu çalışmada müvessak hadîsin tanımı ve hükmü ele alınacaktır.

⁹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: İfav, 2014), 67.

¹⁰ Muhammed Vâizzâde Horâsânî, el-İctihâd 'inde'ş-Şîati'l-İmâmiyye mesâdiruh ve zevâbituh, *Risâletü't-Takrîb*, (Umman: 1419), sy 26, 29-30.

1. Müvessak Hadîs

el-Hadîsü'l-müvessak bir isim tamlaması olması nedeniyle Şîa kaynaklarından öncelikle hadîs kavramının tanımı verilecektir. Hadîs, sözlükte kelâm ile aynı anlama gelip eskinin zıddı olarak yeni, önceleri yokken sonradan olan, yeneden meydana gelen manalarına gelir.¹¹ Ehl-i sünnet, hadîsi; Hz. Peygamber'in, sahabenin ve tabiunun söz, fiil ve takrirlerinin nakledildiği metinler olarak görmektedir.¹² Bu bakış açısının kapsayıcı olması nedeniyle hadîsin alanı daha geniş olduğu müşahede edilmektedir. İmâmiyye ise hadîsi şu şekilde tanımlamaktadır: "Masum'un sözünü, fiilini veya takririni anlatan söz'dür."¹³ Başka bir ifade ile hadîs: "İsnadı Hz. Peygamber'de veya masum imamlarda son bulan metindir."¹⁴ İmâmet anlayışının Şîa'nın hadîs için geliştirdikleri tanımlarda belirgin bir hal aldığı müşahede edilmektedir. Bir başka ifade ile "hadîs; Allah Teâlâ'nın Kur'an dışı sözleri, on dört Masum (Hz. Resûlullah, Hz. Fatımâ, 12 İmâm) ile sahabe ve tabiinin sözleri ile onların fiil ve takrirlerinin nakledilmesidir."¹⁵

Şîa, hadîsleri sıhhat bakımından sahîh, hasen, müvessak ve zayıf olarak dördümlü bir taksime tabi tutmaktadır. Bu tak-

---

¹¹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 109.

¹² Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006), 15.

¹³ Seyyid Hasan es-Sadr el-Âmilî, *Nihâyetü'd-Dirâye*, thk. Mâcid el-Gurbâvî, (Kum: *el-İtimâd*, ts.), 81.

¹⁴ Molla Ali Kenî, *Tevdihü'l-mekâl fî ilmi'r-ricâl*, thk. Muhammed Hüseyin Mevlevey, (Kum: Dârü'l-Hadîs, 1379), 32.

¹⁵ Ali Nâsirî, *Hadis İlimlerine Giriş*, Çev: Muhammed Mehti Turan, (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 17.

simde râvinin imâmî olması temel kıstastır.¹⁶ Her ne kadar Şîa'nın mutekaddimûn döneminde hadîslerin sıhhati, daha çok metin esas alınarak yapılmışsa da râvilerin ihmal edildiği sonucu çıkartılmamalıdır. Zira zamanla metnin yerini râvilerin değerlendirmesi almıştır. Murtazâ el-Ensârî'nin (ö. 1281/1864) Hz. Cebrâil'in Hz. Âdem'e vahyi getirmesiyle ilgili hadîsi şerh ederken; "Bu haber her ne kadar isnadında Sehl b. Ziyâd ve Mufaddal b. Salih gibi râvilerin yer almasından dolayı zayıf ise de bu husus, hadîsin sıhhatine zarar vermez. Çünkü metin aklî burhana uygundur"¹⁷ şeklindeki sözü, mutekaddimûn döneminin anlayışına hamletmek gerekir. Müvessak: Sözlükte ve-se-ga fiilinden türemiş ismi mef'ûldür. Güven duymak, itimat etmek ve birinin görüşüne itminân derecesinde güven duymaktır.¹⁸ Şîî âlimler, ıstılâhta müvessak'ı birbirine yakın tarif etmişlerdir. Bu tariflerden bir kaç şöyledir:

Cebeliâmil ekolünün kurucusu ve Şehid-i Evvel olarak tanınan Şîî âlim Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Cemâlüddîn el-Cizzînî el-Âmilî (ö. 786/1384) müvessakı; "Akîdesi bozuk olmakla birlikte sika olduğu hususunda nass (açık bir ifade) bulunan râvinin rivâyetidir."¹⁹ diye tanımlar. Şehid-i Sâni diye meşhur olan Zeynüddîn b. Alî b. Ahmed el-Cübaî el-Âmilî de (ö. 967/1559) müvessak hadîsin bu isim-

¹⁶ İbrahim Kutluay, *Şîa'da Hadîs Usûlü*, (İstanbul: Rağbet, 2020), 33.

¹⁷ Şeyh Murtazâ el-Ensârî, *Ferâidu'l-usûl fi temyizi'l-Meziyyef ani'l-kabûl*, (Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1438/2017), 1/338.

¹⁸ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 10/371.

¹⁹ Muhammed b. Mekkî el-Âmilî eş-Şehîd-i el-Evvel, *Zikra'si-Şîa fi ahkâmi's-Şerîâ*, (Kum: Muesseseti Âl-i Beyt, 1419), 48.

le anılmasını rivâyetin muhalif râvilerden gelmesine bağlayarak diğer râvilerin zayıf olmaması kaydını da eklemiştir.²⁰ Müvessak hadîsin, sahîh hadîsten farkı, rivâyetin muhalif râviden gelmesidir. Allâme Hillî (ö. 726/1325), senesinde Fathiyye ve Vâkıfiyye gibi imâmî olmayan bazı râvilerin bulunması nedeniyle bu tür râvilerin rivâyetlerinde tevakkuf edildiğini belirtmektedir.²¹ Muhakkik el-Karekî (ö. 1076/1665) de müvessakı şu şekilde tarif etmiştir: “Kasıtlı yalan söylemeyen ancak dini konularda razı olunmayan adil kişinin rivâyetidir.”²² Seyyid Hâşim (ö. 1403/1983) ise tafsilatlı bir tanım yapmaktadır. Şöyle ki; “Dinde sika, istikameti iyi bilinen ve hayatı düzgün olan ancak Şîa’dan inhirâf eden râvinin rivâyetidir. Bu râvi Ehl-i sünnet’ten olabileceği gibi Vâkıfiyye ve Fathiyye gibi Şîa’dan kopmuş kimselerden de olabilir. Ehl-i sünnet kendi dışında gelen rivâyetleri bir şartla sahîh hadîs kategorisinde değerlendirmektedir. Bu şart; rivâyetin Şîi râvilerden gelmemiş olmasıdır. Zira onlara göre, Şîi râviler hadîs uyduranlardır.”²³ Hâşimî’nin bu değerlendirmesinin Sünnî hadîs kaynaklarında yer alan Rafizî râvilerin rivâyeti ile örtüşmesi mümkün değildir.²⁴ Müvessak

---

²⁰ Zeynüddîn b. Alî b. Ahmed el-’Âmilî eş-Şehid es-Sânî, *er-Ri’âye fi ’İlmi’d-Dirâye*, thk. Abdulhüseyin Muhammed Ali Bakkâl, (Kum: Mektebü’l-Âyetullah el-’Uzmâ, 1208), 84.

²¹ Hasan b. Yusûf el-Hillî, *Münteha’l-Matleb*, 1/3.

²² Ali b. Hüseyin el-Kerekî, *Resâilü’l-Kerekî*, 3/43.

²³ Hâşim Ma’rûf el-Hasanî, *el-Mevdû’ât fi’l-asâr ve’l-ahbâr*, (Beyrut: Dâru’t-Teâruf, 1407/1987), 53.

²⁴ Tahsin Kazan, *5th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference*, (Sempozyum) “Tirmizî’nin Sünen’inde Şîi Olmakla İthâm Edilen Raviler”, Ocak, 15-16 2021, 60-69.

hadîs diğer rivâyetlerle tearuzu söz konusu olduğunda mukaddem olur.²⁵

Şîa tarafından müvessak hadîs için yapılan tanımlar elbette bunlarla sınırlı değildir. Şurası da muhakkak ki, Şehîd-i Sâni'nin yapmış olduğu tanım kanaatimizce efradını câmi' ve ağıyarını mânî' bir tanımdır. Özellikle "rivâyetin diğer tariklerinde de zayıf râvinin yer almaması gerekir" kaydı, tanımı daha anlamlı hale getirmektedir.²⁶ Şehîd-i Sâni'nin yapmış olduğu bu tanım müteahhirûn döneminde benimsenmiştir. Tanımlardan ortaya çıkan müşterek kayıt, rivâyetin sika ancak muhalif râvilerden gelmesidir. Bu husus Ehl-i sünnet'te tartışılan bid'atçı râvinin rivâyeti ile ilgili tartışmalara benzerlik yönünden önem arz etmektedir.

Müvessak hadîsi, Şîa/Câ'ferî usûl kitaplarına ilk olarak dâhil eden kişi, İbn Tâvûs'dur (ö. 664/1266). Bu taksimi belirgin hale getiren kişi ise Allâme Hillî'dir (ö. 726/1325). Ancak zamanla bu taksimin kabul gördüğü bir hakikattir.²⁷

2. Kavî Hadîs

Kavî kelimesi arapça ism-i mensub olup lügatta zayıfın zıddı demektir. Kuvvet sözlükte akıl ve beden açısından güçlü olmaktır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yahya'ya (a.s.) hitaben, "Ey Yahya, Kitabı kuvvetle tut." buyrulmaktadır. Ayette geçen قوة kelimesi, bu manada kullanılmıştır. İstilahta ise

²⁵ Nizamettin Ergüven, *Tarihi Gelişimi Çerçevesinde Câ'ferîlerî Usûlünde İctihâd Teorisi*, (Malatya: Evin Yayinevi, 2018), 205.

²⁶ eş-Şeyh Hasan b. eş-Şehid es-Sâni, *Mealimüddîn ve melâzû'l-müçtehedîn*, tsh. Şeyh Ali Muhammed, (Kum: Daru'l-Fıkr, 1374), 297.

²⁷ Muhammed Abdülhüseyin Muhsin Garavî, *Masâdirü'l-istinbât beyne'l-usûliyyîn ve'l-ahbâriyyîn*, (Beirut: Dâru'l-Hidâye), 1992, 126-127.

kavî “tüm tabakalarda imâmî râvilerden rivâyet edilen bir rivâyetin her hangi bir tabakasında akidesi bozuk olmayan ancak hakkında övgü ve yergi/cerh ve tadîl bulunmayan râvinin yer almasıdır.”²⁸ Bir başka tanımda: “Kavî hadîs; sened silsilesinde haklarında cerh ve ta’dîl ifadeleri bulunmayan imamî râvilerin rivâyeti olup diğer adil bir-iki râvinin yer aldığı kuvvetli rivâyettir.”²⁹

2.1. Müvessak Hadîs İle Kavî Hadîs Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Kavî hadis ile müvessak hadis arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Bu itibarla her iki hadisin birbirine olan yakınlığı ve aralarında ne tür farkların olduğunu ortaya koymakta fayda vardır. Şehîd-i Evvel, müvessak ile kavî hadîsin aynı şey olduğunu ifade ettikten sonra bazı zayıf görüşlerde ise kavî hadisin, hakkında ta’dîl ve cerh ifadeleri bulunmayan ancak imâmet teorisine inanan râvinin rivâyeti olarak tanımlandığını belirtmektedir.³⁰ Şehîd-i Sâni ise kavî hadîsin bu isimle anılmasını, râvinin sikaliğine zannı galiple karar kılınmasına bağlamaktadır.³¹

Müvessak hadîs ile kavî hadîs arasında var olan yakın ilişkiyi belirttikten sonra iki kavram arasındaki temel farkları zikretmekte fayda vardır.

a. Kavî hadîs: Hakkında tadil ve cerh gibi övgü veya yergi içeren tespitlerin bulunmadığı imâmî bir râvinin rivâyeti

²⁸ Mîr Dâmâd Muhammed Bâkır el-Hüseyinî, *er-Revâşihî's-Semâviyye*, thk. Gulâm Hüseyin ve Nimetullah el-Celîlî, (Kum: Dâru'l-Hadîs, 1422), 72.

²⁹ el-Âmilî, *Nihâyetü'd-Dirâye*, 263.

³⁰ eş-Şehîd el-Evvel, *Zikra'şî-Şîa fi ahkâmi's-Şerîâ*, 48.

³¹ eş-Şehîd es-Sâni, *er-Ri'âye*, 84.

iken müvessak hadis ise, tüm râviler sika olmakla birlikte imâmî olmayan râvilerin rivâyetidir.

b. Müvessak hadîs, sıhhat açısından kavî hadîsten daha üst mertebededir.

c. Sened açısından müvessak hadîsin tüm râvileri sika iken kavî hadîsin haklarında söz söylenmemiş râvilerdir.

e. Kavî hadîsin birden fazla çeşidi bulunurken müvessak hadîs tek türdür.

g. Müvessak hadîs ile kavî hadîs arasında umum ve husus ilişkisi bulunmaktadır. Şöyle ki, müvessak hadîs imâmî olsun veya olmasın sika olan tüm râvilerin rivâyetine itlâk olunurken; kavî hadîste sika, memdûh ve meskût olan râviler de yer almaktadır.

f. Şii kaynaklarda müvessak hadîslerin fazla olması göze çarpan bir diğer fark olarak ifade edilebilir. Örneğin el-Kâfî'de bulunan kavî hadîs sayısı, üç yüz yetmiş iki iken, müvessak hadîs sayısı bin yüz on sekizdir.³²

ğ. Müvessak hadîs ile kavî hadîs tearuz ettiğinde müvessak hadîs tercih edilir.

1. Bu mezhebin fikhî literatüründe müvessak hadîsin kullanımını daha kadim bir kullanıma sahip iken kavî hadîsin istimali müteahhirûn dönemine aittir.

i. Kavî hadîs müvessak hadîse benzetilmektedir.³³

³² Bkz; Hevrâ Mâcid Abbâs Nessâr, *Ahvâlü'r-ruvât beyne'l-mevrûsü'l-akâidî ve'l-vasfi'r-ricâl*, (Merkezü Ayn, 1439/2018), 154-155.

³³ Mustafa Salih Mehdî el-Cuayferî, *el-Hadîsü'l-Kavî ve'l-Hadîsü'l-Müvessak*, (Kum: el-'Atebetü'l-Aleviyye el-Mukaddese, 1436/2015), 30-31

3. Müvessak Hadîsin Mertebeleri ve Hücciyeti

Müvessak hadîs diğer hadîsler gibi birkaç mertebeye ayrılmaktadır. Sahîh hadîste olduğu gibi müvessak hadisi; âlî, (el-a'lâ) vustâ (el-avsat) ve ed-dânî (el-ednâ) şeklinde üç mertebeye ayırmak mümkündür.³⁴

Müvessak hadîsin hücciyeti konusu, Şîa'da ihtilaflıdır. Zira bu konuda mutlak amel, mutlak red ve hadîsin reddini gerektirecek râvinin fıskının ortaya çıkmasıdır.³⁵ Tûsî (ö. 460/1067) müvessak hadîsin hüccet olması ve amele konu olabilmesi için haberin muarızının olmaması ve imâmî âlimlerin fetvasına muhalif olmaması gerektiğini belirtmektedir.³⁶ Şehîd-i Sâni tıpkı hasen hadîste olduğu gibi müvessak hadîs ile de amel edilebilirlik mevzuunda ihtilaf olduğunu savunur. Bir grup âlim, müvessak hadîs ile mutlak olarak amel etmeyi, bir diğer grup da onun mutlak olarak reddini ve mutedil bir yaklaşıma göre müvessak haberin şöhretini amel noktasında etkili bir faktör olarak ileri sürer.³⁷ Buradan hareketle müvessak hadîsle amel konusu ihtilafli olmakla birlikte racih olan görüşe göre hüccet olup amel edilebilir.

4. Müvessak Hadîs Örnekleri

Şîa'nın hadîs kaynaklarında müvessak hadîs örnekleri çokça bulunmaktadır. Uzatmamak için birkaç örnek vermekle kifayet edeceğiz.

1. Örnek

عدة من أصحابنا، عن أحمد بن محمد بن خالد، عن عثمان بن عيسى، عن سماعة، عن أبي بصير، عن أبي عبد الله (عليه السلام) فقال رسول الله (صلى الله عليه

³⁴ Şeyh Abdullah el-Mâmekânî, *Mikyâsü'l-hidâye fi İlmi'd-Dirâye*, thk. Muhammed Rıza Mâmikânî, (Kum: Nekâreş, 1424), 1/139.

³⁵ Kutluay, *Şîa'da Hadîs Usûlü*, 239.

³⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, (Tahrân: Matbaatü Mirzâ Habîb, 1317), 1/379-380.

³⁷ eş-Şehid es-Sâni, *er-Ri'âye*, 84.

وآله) عند ذلك: إن من شر عباد الله من تكره مجالسته لفحشه

Arkadaşlarımızdan birkaç kişi> Ahmed b. Muhammed b. Hâlid > Osmân b. Âsâ > Semâa > Ebû Basîr > Ebû Abdillâh (a.s) > Hz. Peygamber. Bu isnada göre Resûlullah şöyle buyurdu: “Allah’ın kullarının en şerlisi, edepsizliğinden dolayı yanında oturulmak istenmeyen kişidir.”³⁸ Bu rivayetin senesinde *Mehâsin* adlı kitabın müellifi Ahmed b. Muhammed b. Hâlid bulunmaktadır. Necâsî (ö. 450/1058), mezkûr râvinin zayıf râvilerden rivâyet almasına ve irsaldâ bulunmasına rağmen sika ve hakkında yapılacak değerlendirmenin; sika ya yakın bir övgü/medh olduğunu belirtir.³⁹ Zira Şîa’da zayıf râvilerden rivâyet almak, cerh nedeni kabul edilmemektedir. Osman b. Âsâ el-Âmirî el-Kilâbî de Vakfiyye mezhebinin imamlarındandır. Keşşî’nin (ö. 4/10) ricâlinden olan mezkûr râvi, Tûsî’ye göre İmâm Kâzım ve İmâm Rızâ’nın ashabındandır. Bu itibarla bu zat müvessak râvilerdendir.⁴⁰ İsnatta yer alan Semâa ise İbn Mihrân b. Abdullâh el-Hadremî’dir. Tûsî onu Vakfiyye’den olmasına rağmen İmâm Kâzım’ın ashabından saymaktadır.⁴¹ Buradan hareketle Semâa’nın sika bir râvi olduğundan bu haber itibar ve ihticac için kullanılabilir.

³⁸ Muhammed Bâkır Meclisî, *Mir’atü’l-’ukûl*, (Tahrân: Dâru’l-Kütübî’l-İslâmî, 1212), 10/276 H. No: 8.

³⁹ el-Âmilî, *Nihâyetü’l-Dirâye*, 236.

⁴⁰ et-Tûsî, *er-Ricâl*, thk. Seyyid Muhammed Sâdık, (Necef: Matbaatü’l-Haydariyye, 1381), 340.

⁴¹ et-Tûsî, *er-Ricâl*, 430.

2. Örnek

عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد عن ابن فضال، عن ظريف بن ناصح عن ابي عبد الله: قال أبو عبد الله عليه السلام: لا تخالطوا ولا تعاملوا إلا من نشأ في خير

Arkadaşlarımızdan> Ahmed b. Muhammed> İbn Faddâl> Zarîf b. Nâsîh> Ebû Abdullah (a.s). O, şöyle buyurdu: “Sadece iyilikle büyümüş olan kişi ile hemhal olun ve muamelede bulunun”⁴²

Bu rivayetin senedindeki Ahmed b. Muhammed b. Hâlid 1. örnekte ele alındığından burada zikredilmeyecektir. İbn Faddâl’ın ise asıl ismi Hasan b. Ali b. Faddâl’dır. Bu zat Fatahiyye fırkasına mensup olup hakkı söyleyen biridir.⁴³ Necâşî, râvî Zarîf b. Nâsîh hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Sika olup hadîslerinde sadûktur.”⁴⁴ Bu değerlendirmeler ışığında hadîsin müvessak olduğunu ifade etmek mümkündür.

3. Örnek

محمد بن يحيى عن احمد بن محمد بن عيسى عن ابن فضال عن الحسن بن الجهم قال سمعت الرضا (ع) يقول صديق كل امرئ عقله وعدوه جهله

Muhammed b. Yahya> Ahmed b. Muhammed b. İsa > İbn Faddâl> Hasan b. Cehm> İmam Rızâ (a.s)’dan işitim o, şöyle derdi: “Herkesin dostu onun aklıdır; düşmanı ise cehaletidir.”⁴⁵

İlk râvî Muhammed b. Yahya Ebû Cafer künyesi ile meşhurdur. *Maktelu'l-Hüseyn* adlı kitabın müellifidir. Sika olup

⁴² Meclisî, *Mir’atü'l-’ukûl*, 19/146. H. No: 5.

⁴³ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, thk. Seyyid Musa ez-Zencânî, (Kum: Muessesetü'n-Neşri'l-İslamî, 1418), 1/209.

⁴⁴ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 1/209.

⁴⁵ Meclisî, *Miratü'l-’ukûl*, 1/26. H. No: 4.

çokça rivâyette bulunmuştur.⁴⁶ Ahmed b. Muhammed b. Îsâ sikadır Hillî'ye göre, o, Kum kentinin hocasıdır ve sikadır.⁴⁷ Yukarıda geçtiği üzere İbn Faddâl, İmam Rıza'nın dostu olup konumu ve mertebesi büyüktür. Vera sahibi ve sika olan râvi Fatahiyye fırkasına mensuptur.⁴⁸ Hasan b. Cehm b. Bukeyr b. A'yun haberin son râvisidir. -Hûî'ye (ö. 1899-1992) göre, sikadır.⁴⁹ Her üç örnekte de görüldüğü üzere râviler sikadır.

5. Müvessak Hadîsin Vahdete Tesiri

Mezhep farkı gözetilmeden tarih boyunca ümmetin fertleri arasında vahdeti oluşturmak için âlimler ciddi çabalar göstermiştir. Nitekim Kur'an ve hadîslerde Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamanın önemi vurgulanmıştır.⁵⁰ Bu husustaki telkin ve emirlere rağmen müminler arasında Hz. Peygamber'in vefatından sonra iç ve dış etkenlere bağlı arzu edilmeyen gelişmelerin yaşanması üzücü ol-

⁴⁶ Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Musevî el-Hûî, *Mu'cemü'r-ricâl*, (Kum: Mektebü'l-İmâm el-Hûî, 1409/1989), 19/33.

⁴⁷ Hasan b. Yusuf el-Hillî, *Hulâsetü'l-akvâl fi ilmi'r-ricâl*, thk. Cevvâd Kayûmî, (Kum: Muessese Neşri'l-Fekâhe, 1431), 60-61.

⁴⁸ Mevlâ Muhammed Sâlih el-Mazenderânî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, thk. Seyyid Ali 'Âşûr, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1429/2008), 1/76.

⁴⁹ Hûî, *Mu'cemü'r-ricâl*, 5/284.

⁵⁰ Ayetlere bkz; Âl-i İmrân, 103; Enfâl, 46; Tevbe 107; Rûm, 32; Şûrâ, 13-46, Hadisler bkz; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 38/474, H. No: 23489; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Zuheyir b. Nâsır en-Nâsır, (Daru Tavkî'n-Necât, 1422), "Edeb", 62, H. No: No: 6064; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelî, (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1430/2009), "Edeb", 54.

muştur. Vahdetin sağlanması için en büyük katkı kuşkusuz Hz. Hasan'ın Muaviye b. Ebû Süfyân ile yapmış olduğu antlaşmadır. Bu teşebbüsün tahakkuk ettiği yıla "Cemaa" yılı (41/661) denilmesi tesadüfi değildir.⁵¹

Sünnî dünyanın amelde ilk iki mezhebi olan Hanefî ve Malikî mezheplerinin kurucuları İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile İmam Mâlik'in (ö. 179/795) Cafer es-Sadık'la (ö. 148/765) aralarında bazı meselelerde görüş farklılığı olmasına rağmen samimi ilişkileri, ilmî ihtilafın ittihadı engel olmadığının delilidir.⁵² Aslında vahdetin zeminini oluşturacak dinamikler vardır. Zira bazı çalışmalarda Ehl-i sünnet'in hadîs kitaplarında Ehl-i beyt'e nispet edilen rivâyet sayısının 12.000 olduğu belirtilmiştir.⁵³ Şîa'nın hadîs kaynaklarında da Ehl-i sünnet anlayışını benimseyen râvilerden gelen rivâyet sayısı, azımsanmayacak miktardadır. Örneğin Kuleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfi* adlı eserindeki toplam 16.121 hadîsten 5072'sinin sahîh, 144'nün hasen, 1118'nin müvessak, 302'nin kavî ve 9485 hadis de zayıf olduğu ortaya konulmuştur.⁵⁴

Ehl-i sünnet ile Şîa mezheplerinin müntesipleri arasındaki ilişki sadece rivâyetlerin naklinde değil bilgi teatisinde de hoca-öğrenci ilişkisinde daha bariz bir şekilde görülmektedir. Örneğin Şeyh Müfid'in ehl-i sünnet'ten onlarca öğrencisi vardı. Seyyid er-Radî'nin (ö. 406/1015) önemli eseri olan *Hakâikü't-te'vîl*'de Ehl-i sünnet'in âlimlerinden o kadar na-

⁵¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1408/1988), 6/246.

⁵² Hüseyin Sâmî Abdussahib Şîr Ali, *el-Hadîsü'l-Müvessak ve eseruh fi't-takrîb beyne'l-mezâhib*, *Câmi'atu Kuveyt Mecelletu Külliyyeti Fıkıh*, (2008), Sayı 7, 104.

⁵³ Şîr Ali, *el-Hadîsü'l-Müvessak*, 104.

⁵⁴ Kutluay, *Şîa'da Hadîs Usûlü*, 142-143.

kilde bulunur ki, eserin müellifi Şîi mi Sünnî mi olduğuna karar vermek kolay olmamaktadır.⁵⁵ Aynı şekilde önde gelen Câ'ferî âlimlerden Allame Hillî'nin hocaları arsında Sünnî âlimler bulunmaktadır. Ayrıca usûl dalında İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtasaru'l-müntehâ's-sûl ve'l-emel fi 'ilmi'l-usûl ve'l-cedel* adlı eserine *Gâyetü's-sûl fi muhtasari müntehi'l-me'mûl* adında şerh yazacak kadar sünnî usûl geleneğine aşinalığı bulunmaktadır.⁵⁶ Bilgi alış verişi ve yakın ilişki her iki mezhebin selef ulemasında olduğu şekilde devam edebilse günümüzde ittihadı sağlamanın daha kolay olacağı söylenebilir. Örneğin Tabersî, (ö. 548/1154) Fatiha'yı tefsir ederken *الصراط المستقيم* manasında birkaç vecih olduğunu belirtir: "Birinci veche göre, "Sırâtu'l-müstakim" Kitabullah'tır. Bu görüş Hz. Peygamber, Hz. Ali, İbn Mes'ûd'dan mervîdir. İkinci bir görüşe göre ise, "Sırâtu'l-müstakim" İslam dinidir. Bu görüş Hz. Câbir ve İbn Abbas'tan mervîdir. Üçüncü bir görüşe göre o, Allah'ın dînidir. Bunu savunan Muhammed b. Hanefiye'dir. Dördüncü görüş; "Sırâtu'l-müstakim"den maksat; Hz. Peygamber ve imamlardır. Haberlerimizde yer alan görüş; budur. Fakat ayeti umum üzerine hamletmek daha uygundur. Zira "Sırâtu'l-müstakim" Allah'ın emrettiği tevhîd, adalet ve itaatleri vacip olanların velayeti açısından ilâhî dindir."⁵⁷

⁵⁵ Örnek için bkz; Seyyid Şerif er-Radî, *Hakâikü't-te'vîl*, (Necf: Matbaatü'l-Garî, 1355/1936), 5/1-7.

⁵⁶ Bk. Nizamettin Ergüven, "Câ'ferîler'de İctihâd Ehliyetinin Şartları" *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (Aralık 2020): 177.

⁵⁷ Ebû Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Ulûm, 1426/2005), 1/34-35.

Tabersî'nin Ehl-i beyt'in genel anlayışına uygun olmasına rağmen dördüncü görüşü terk edip Ehl-i sünnet'in anlayışını benimsemesidir. İlmî meselelerde objektif davranmanın lüzumunu göstermekle birlikte bilginin alınmasında mezhepsel taassubun vahdetin önünde büyük bir engel olduğunun da delilidir.⁵⁸

SONUÇ

Bir mezhebi doğru anlamak ve nesnel bir bakış açısıyla değerlendirmek için o mezhebin müstesiplerinin telif ettiği kaynaklardan hareketle tahlilde bulunmak gerekir. Ca'ferî düşünce, diğer fırkalarda olduğu gibi dinî kaynaklar; temelde Kur'an-ı Kerim ve hadîslerdir. Şîa, hadîsin râvisi ve metnin bütünlüğüne bakarak hadîsleri değerlendirmiştir. Râvinin imâmî olup olmaması sıhate etki eden temel bir kriterdir. Ca'ferî/İsnâ'aşeriyye olmayan râvilerin rivâyetinin nazar-ı itibara alınıp alınmayacağı veya imâmî râvilerden gelen rivâyetlerin kifayetsizliği Şîi usûl âlimlerini arayışa sevk etmiştir. Bu tür rivâyetlere müvessak hadîs adını vermişlerdir. Müvessak hadîste temel kıstas imâmî olmayan râvinin vesâkatidir ki, bunun da imâmî olan birinin ifadesi ile ortaya konulmasıdır.

Müvessak hadîs ile kavî hadîs arasında yakın ilişki olmakla birlikte aynı olmadıklarını söylemek mümkündür. Öte yandan müvessak hadîsin hüccet veya amel edilebilirlik hususu ihtilafli bir meseledir. Ancak racih olan görüşe göre müvessak hadîs ma'mulü bih'dir öyle ki, diğer rivâyetler çeliştiğinde de önceliğe sahip olarak telakki edilmiştir.

---

⁵⁸ Şîr Ali, *el-Hadîsü'l-Müvessak*, 105.

Müvessak hadîsin Şîî anlayışı benimseyen bir müçtehidin bilmesi gereken asgari şartlar arasında sayılması ve Şîa'nın hadîs külliyyatında yoğun bir şekilde yer alması ayrıca buradan hareketle Müslüman fırkalar arasında vahdeti sağlayacak binlerce faktörlerden biri olarak kabul edilmesi bu hadîs nev'inin önemini ortaya koymaktadır. Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer alan hadîslerin bir kısmının kendi düşünce ve anlayışını benimsemeyen râvilerden gelmesi ve bir kaynak olarak değer görmesi, selef ulemasının ihtilafı derinleştirmek için değil vahdeti sağlamak bir gayretinin içerisinde bulduklarının delilidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid vd., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Âmilî, Seyyid Hasan es-Sadr. *Nihâyetü'd-Dirâye*. thk. Mâcid el-Gurbâvî, Kum: el-İtimâd, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu üleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, Daru Tavki'n-Necât, 1422.
- Bağdâdî, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb b. Hasan. *Keşfu'l-kurbe fî vasfi ehli'l-gurbe*. thk. Tal'at b. Fuâd el-Halvânî, Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 424/2003.
- Cuayferî, Mustafa Salih Mehdî. *el-Hadîsü'l-Kavî ve'l-Hadîsü'l-Müvessak*. Kum: el'Atebetü'l-Aleviyye el-Mukaddese, 1436/2015.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1430/2009.
- Ergüven, Nizamettin. "Ca'feriler'de İctihâd Ehliyetinin Şartları" *Turkish Journal of Shiite Studies*, 2/2 (Aralık 2020).
- Ergüven, Nizamettin. *Tarihi Gelişimi Çerçevesinde Câ'ferî Usûlünde İctihâd Teorisi*. Malatya: Evin Yayınevi, 2018.

- Ensârî, Şeyh Murtazâ. *Ferâidu'l-usûl fi'temyizi'l-Meziyyef ani'l-kabûl*. Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1438/2017.
- Gaffâr, Abdürresûl. *el-Küleynî ve Husûmühû Ebû Zehrâ*. Beyrut: Dâru'l-Mehacceti'l-Beydâ, 1415/1995.
- Garavî, Muhammed Abdulhüseyin Muhsin. *Masâdirü'l-istinbât beyne'l-usûliyyîn ve'l-ahbâriyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Hidâye, 1992.
- Hasanî, Hâşim Ma'rûf. *el-Mevdû'ât fi'l-asâr ve'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1407/1987.
- Hillî, Hasan b. Yusuf. *Hukâsetü'l-akvâl fi ilmi'r-ricâl*. thk.
- Cevvâd Kayûmî. Kum: Muessese Neşri'l-Fekâhe, 1431.
- Horâsânî, Muhammed Vâizzâde. el-İctihâd 'inde'ş-Şiati'l-İmâmîyye mesâdiruh ve zevâbituh. *Risâletü't-Takrîb*. Umman: 1419, sy 26.
- Hûî, Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Musevî. *Mu'cemü'r-ricâl*. Kum: Mektebü'l-İmâm el-Hûî, 1409/1989.
- Hüseynî, Mîr Dâmâd Muhammed Bâkır. *er-Revâşihî's-Semâviyye*, thk. Gulâm Hüseyin ve Nimetullah el-Celîfî, Kum: Dâru'l-Hadîs, 1422.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn eş-Şehid es-Sânî, eş-Şeyh Hasan. *Mealimüddîn ve melâzû'l-müçtehedîn*. tsh. Şeyh Ali Muhammed, Kum: Daru'l-Fıkr, 1374.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Alî Şîrî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1408/1988.
- Kazan, Tahsin. *5th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference*. (Sempozyum) Tirmizî'nin Sünen'inde Şiî Olmakla İthâm Edilen Râviler. Ocak, 15-16 2021.
- Kenî, Molla Ali. *Tevdihü'l-mekâl fi ilmi'r-ricâl*. thk. Muhammed Hüseyin Mevlevey, Kum: Dâru'l-Hadîs, 1379.
- Kutluay, İbrahim. *Şîa'da Hadîs Usûlü*. İstanbul: Rağbet, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadîs*. İstanbul: Klasik, 2017.
- Mâmekânî, Şeyh Abdullah. *Mikyâsü'l-hidâye fi İlmi'd-Dirâye*. thk. Muhammed Rıza Mâmekânî, Kum: Nekâreş, 1424.
- Mazenderânî, Mevlâ Muhammed Sâlih. *Şerhu Usûli'l-Kâfi*. thk. Seyyid Ali 'Âşûr, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut: 1429/2008.
- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Mir'âtü'l-'ukûl*. Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 1212.
- Nâsirî, Ali. *Hadîs İlimlerine Giriş*. Çev: Muhammet Mehti Tahran, İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.
- Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Ricâlü'n-Necâşî*. thk. Seyyid Musa ez-Zencânî, Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1418.
- Nessâr, Hevrâ Mâcid Abbâs. *Ahvâlü'r-ruvât beyne'l-mevrûsî'l-akâidî ve'l-vasfi'r-ricâl*. Merkezü Ayn, 1439/2018.
- Onat, Hasan -Sönmez Kutlu. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara:

Grafiker Yayınları, 2019.

Radî, Seyyid Şerîf. *Hakâikü't-te'vîl*. Necef: Matbaatü'l-Garî, 1355/1936.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-râvî*. thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006.

Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-İ'tisâm*. thk. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şukayr Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1429/2008.

Şehîd-i el-Evvel, Muhammed b. Mekkî el-Âmilî. *Zikra's-Şîa fi ahkâmi's-Şerîa*. Kum: Muessesetü Âl-i Beyt, 1419.

Şehid es-Sânî, Zeynüddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî. *er-Ri'âye fi 'İlmi'd-Dirâye*. thk. Abdülhüseyn Muhammed Ali Bakkâl, Kum: Mektebü'l-Âyetullah el-'Uzmâ, 1208.

Şîr Ali, Hüseyin Sâmî Abdussahîb. el-Hadîsü'l-Müvessak ve eseruh fi't-takrîb beyne'l-mezâhib. *Câmi'atu Kuveyt Mecelletu Külliyyeti Fıkıh*. Sayı 7, 2008.

Tabâtabâî, Seyyid Muhammed b. Seyyid Sâdık b. Seyyid Mehdî. *eş-Şîa fi'l-İslâm*. Beyrut: Beytü'l-Kâtib, 1999.

Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan. *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Ulûm, 1426/2005.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *'İdetü'l-usûl*. Tahrân: Matbaatü Mirzâ Habîb, 1317.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *er-Ricâl*. thk. Seyyid Muhammed Sâdık. Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1381.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İfav, 2014.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Mısır: Dâru'l-Hidâye, ts.